

บทที่ 7

หลักการเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์

7.1 บทนำ

เศรษฐศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประสิทธิภาพและประโยชน์สูงสุด เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ซึ่งโดยทั่วไปไม่มีไม่สิ้นสุด ทำให้ถูกมองว่าเป็นการตอบสนองความต้องการที่ไม่มีขอบเขตของความพอดี อาจส่งผลกระทบต่อทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอย่างจำกัด ดังนั้น พระพุทธศาสนาซึ่งถือว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่ในอดีต คงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าพระพุทธศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของเราได้ แม้กระทั่งในเรื่องเศรษฐกิจในชีวิตประจำวันของเรา เช่น การบริโภคการใช้จ่ายใช้สอย เป็นต้น ซึ่งพุทธศาสนามองว่าสิ่งต่างๆ เหล่านี้ต้องมีความพอดีหรือความสมดุล คือ การบริโภค จะทำให้เกิดความพอดีได้อย่างไร การที่ถือว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ใช่เป็นกิจกรรมที่จับสั่นในตัว แต่เป็นกิจกรรมที่เป็นฐานของการที่จะได้พัฒนาศักยภาพยิ่ง ๆ ขึ้นไป ในบั้นนี้เราจะศึกษาถึงหลักการเบื้องต้นที่พอจะให้เป็นที่พื้นในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ได้แก่ ความต้องการตามแนวพุทธศาสตร์ สิ่งที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ตามแนวพุทธศาสตร์ การบริโภคตามแนวพุทธศาสตร์ การนำหลักธรรมประยุกต์ใช้ในการบริโภคทฤษฎีการผลิตจากมุมมองของพุทธศาสตร์ คุณธรรมของผู้ผลิตและผู้ประกอบการ

7.2 หลักการพื้นฐานเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์

จากความหมายของเศรษฐศาสตร์ที่ว่า เป็นวิชาที่ว่าด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประสิทธิภาพและประโยชน์สูงสุด เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ซึ่งโดยทั่วไปไม่มีไม่สิ้นสุด ทำให้ถูกมองว่าเป็นการตอบสนองความต้องการที่ไม่มีขอบเขตของความพอดี อาจส่งผลกระทบต่อทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดแต่ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเศรษฐศาสตร์ไว้ว่า¹

1) เป็นเศรษฐศาสตร์สายกลาง หรือเศรษฐศาสตร์มัชฌิมปฏิปทา เศรษฐศาสตร์แนวพุทธศาสตร์ มุ่งที่ความพอดี หรือความสมดุล คือ การบริโภคเพื่อสนองหรือบำบัดความต้องการ จะทำให้เกิดความพอดีได้อย่างไร ถ้าเป็นแบบเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันการบริโภคก็เป็นการสนองความต้องการที่ไม่รู้จบเพราะความต้องการมีไม่จำกัด

¹ พระธรรมปิฎก(ปอ.ปยุตฺโต), เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 64-66.

แต่ในทางพุทธศาสนาจะมีหลักของความพอดี คือมีปัญญาและฉันทะเข้ามาเกี่ยวข้องในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจนั้น แล้วทำให้เกิดความพึงพอใจขึ้นมา โดยมีความพอดีเกิดขึ้น เพราะความต้องการมาบรรจบกับจุดหมายที่สิ้นสุดของมัน เป็นความพอใจที่มีความพอดี และความพอใจที่ทำให้เกิดความพอดี โดยที่ ความพอดี ก็คือการได้สนองความต้องการคุณภาพชีวิต แล้วเกิดความพอใจที่ได้คุณภาพชีวิตนั้นมา ก็คือการที่บริโภคแล้วทำให้ได้คุณภาพชีวิต จุดของความพอดีอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ หลักการไม่มีขมขื่นตนไม่มีขมขื่นผู้อื่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจตามแนวพุทธศาสตร์ จะต้องพิจารณาถึงการไม่มีขมขื่นตนไม่มีขมขื่นผู้อื่นด้วย ไม่มีขมขื่นตนก็คือ ไม่ทำลายคุณภาพชีวิตของตน ไม่มีขมขื่นผู้อื่นก็คือไม่มีขมขื่นสังคมและสภาพแวดล้อม ซึ่งทำให้มนุษย์ทั้งกายและใจพร้อมทั้งธรรมชาติแวดล้อมและสังคม สามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลต่อกัน

2) การที่ถือว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ใช่ปีนกิจกรรมที่จับเงินในตัว แต่เป็นกิจกรรมที่เป็นฐานของการที่จะได้พัฒนาศักยภาพอื่นๆ ขึ้นไป รวมทั้งถือว่าผลได้ทางเศรษฐกิจก็ไม่ใช่จบที่การได้เสียได้บ้างขาดความต้องการแต่ผลได้ทางเศรษฐกิจนั้นจะกลายเป็นความพร้อม เป็นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือพัฒนาศักยภาพอื่นๆ ขึ้นไปยิ่งกว่านั้น ยังถือว่า กิจกรรมในทางเศรษฐกิจทุกอย่างเป็นกิจกรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หรือเป็นกิจกรรมในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ไปด้วยในตัว

สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ซึ่งเป็นแนวทางการแก้ไขเพื่อให้เราสามารถที่จะดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน เป็นการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาทโดยคำนึงถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบ และคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ นั่นคือเป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็นโดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นเครื่องมือของระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤติ เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นบันได โดยอาศัย

1. ความพอประมาณ หมายถึงความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่มีขมขื่นตนเองและผู้อื่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ
2. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจน คำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ เช่น ทำไม่ต้องผลิต หรือการบริโภคสิ่งนั้นมีเหตุจำเป็นต้องบริโภคหรือไม่
3. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบ และการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้ง

ใกล้และไกล นั่นคือ เมื่อผลิตแล้วส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม ทั้งนี้สังคมมีการแก้ไขอย่างไร หรือ บริโภคแล้วเมื่อเกิดโทษตามมามีวิธีการแก้ไขอย่างไร

ทั้งนี้ การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัย สื่อนโยบายความรู้ ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบคอบ ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมา พิจารณาให้ เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ สื่อนโยบายคุณธรรม มีความตระหนักใน คุณธรรมมีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทนมีความพากเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิตไม่โลภและไม่ ตระหนี่² และผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุล และยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

7.3 ความต้องการตามแนวพุทธศาสตร์

ในทางเศรษฐศาสตร์ ความต้องการ (Want) หมายถึง ความอยากได้สิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งของและที่ไม่ใช่ สิ่งของ ทั้งที่จับต้องได้และไม่ได้ โดยทั่วไปแบ่งความต้องการได้ 2 ประเภทคือ ความต้องการทางด้านวัตถุ ซึ่งเป็น ความต้องการในสิ่งที่จับต้องได้ สัมผัสได้ มองเห็นรูปร่าง เช่น ความต้องการปัจจัย 4 และความต้องการทางด้าน จิตใจเป็นความต้องการด้านนามธรรมเช่น ความต้องการความรักความอบอุ่น เสรีภาพความมีชื่อเสียงเป็นต้น³ แต่ ในทางพระพุทธศาสนานั้นความต้องการแบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ความต้องการสิ่งสภาพปรนปรอ ซึ่งเป็นความต้องการที่ ไม่จำกัด เรียกว่า ตัณหา และความต้องการคุณภาพชีวิต เรียกว่า ฉันทะ เป็นความต้องการที่มีขอบเขตจำกัด และ สามารถวัดได้

ดังนั้นความต้องการในทางเศรษฐศาสตร์กับความต้องการในทางพระพุทธศาสนามีส่วนที่เหมือนกันและ แตกต่างกันส่วนที่เหมือนกัน คือ ความต้องการของมนุษย์มีไม่สิ้นสุด หรือความต้องการในสิ่งปรนปรอ เมื่อ มนุษย์เกิดความต้องการแล้วต้องสามารถหาสิ่งมาสนองความต้องการนั้น แต่ส่วนที่แตกต่างกันก็คือ ความต้องการ ของมนุษย์มีขอบเขตจำกัด มีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น นั่นคือ การหาสิ่งที่มาสนองความต้องการนั้นต้องทำให้เกิด ประโยชน์แก่ร่างกายอย่างแท้จริง พร้อมกันนี้ต้องหามาได้แล้วไม่ทำให้บุคคลอื่น หรือแม้กระทั่งสังคมและ สิ่งแวดล้อมเดือดร้อนซึ่งเป็นการทำให้เกิดคุณภาพชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนา

² สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร”,

www.sufficiencyeconomy.org/details/ February 2008.

³ อ่างเต๋ว, กัญญา กุณทีกัญญา, ศศ., หลักเศรษฐศาสตร์จุลภาคเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ 3, หน้า 14.

7.4 สิ่งที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ตามแนวพุทธศาสตร์

ทรัพยากร ในทางเศรษฐศาสตร์คือสิ่งที่จะมาสนองหรือบำบัดความต้องการของมนุษย์ ซึ่งมีทั้งทรัพยากรที่เป็นธรรมชาติและทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ปัจจุบันทรัพยากรที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ และสามารถทำให้ชีวิตของมนุษย์ดำเนินไปด้วยความสะดวกสบายมีแนวโน้มที่จะเป็นทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น แม้กระทั่งทรัพยากรที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติบ้างชนิดก็จะใช้ประโยชน์ต้องนำมาผ่านกระบวนการผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่า เช่น น้ำมันที่บรรจุขวด เป็นต้น แต่ในทางพระพุทธศาสนากลับไว้ว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์ก็อาศัยทรัพยากรเช่นกัน ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าปัจจัย 4 คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เป็นปัจจัยพื้นฐานและเป็นปัจจัยเบื้องต้นในการดำรงชีวิต ถ้ามนุษย์ขาดปัจจัยพื้นฐานนี้แล้วจะส่งผลให้การพัฒนาคุณภาพชีวิตในขั้นต่อไปทำได้ลำบาก ฉะนั้น เมื่อเรารู้ว่าทรัพยากรเป็นสิ่งที่สำคัญในการดำรงชีวิตและเป็นสิ่งที่จะสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ซึ่งมีไม่จำกัด ทั้งนี้ต้องมีวิธีการบริหารทรัพยากรเหล่านั้นตั้งแต่การแสวงหาการใช้ การเก็บออมดังนี้⁴

1. การแสวงหา ต้องคำนึงถึงว่าจะได้ทรัพยากรอย่างไร โดยมีหลักการที่เน้นว่าให้การแสวงหาทรัพยากรนั้นเป็นไปโดยทางชอบธรรม ไม่กดขี่ ข่มเหงใคร ห้ามด้วยความขยันหมั่นเพียรและความฉลาดในการจัดสรรค่านิพนการ
2. การเก็บออม หรือการรักษาทรัพย์ ตลอดจนการสะสมทุน ได้แก่ การเก็บออมไว้เป็นทุนทำงานหรือเป็นทุนในการประกอบอาชีพ และการเก็บออมไว้เป็นหลักประกันชีวิตในยามจำเป็น เช่นเมื่อเจ็บไข้ หรือเกิดอุบัติเหตุ เมื่อกำลังการออมเงินจำเป็นสำหรับการใช้จ่ายสองค่านั่นก็กลายเป็นทุนสำหรับการสงเคราะห์บำเพ็ญประโยชน์ และเกื้อหนุนสังคมต่อไป
3. การใช้จ่าย ได้แก่ การใช้ขี้เลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัวรวมทั้งบิดมารดาและคนในความรับผิดชอบให้มีความสุข การเผื่อแผ่แบ่งปันเพื่อมิตรภาพความอยู่ดีในสังคม และการอยู่ร่วมกันด้วยความสุข เช่น การสังสรรค์ในหมู่ญาติมิตรและเพื่อนฝูง และการใช้จ่ายทรัพย์นั้นทำความดี บำเพ็ญประโยชน์
4. การสัมพันธ์กับชีวิตด้านอื่นๆ โดยเฉพาะด้านจิตใจ เช่น ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ไม่หวังกังวลเป็นทุกข์ กินใช้อย่างรู้เท่าทันความจริง ไม่ตกเป็นทาสของทรัพย์ และทำให้ทรัพย์สมบัตินั้นเป็นปัจจัยหรือเป็นฐานให้เกิดความพร้อมในการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ยิ่งขึ้นไป หรือใช้เป็นเครื่องช่วยทำให้เกิดความพร้อมในการที่จะพัฒนาศักยภาพของตน ในการที่จะฝึกฝนอบรมจิตใจ พัฒนาจิต พัฒนาปัญญา

⁴ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต),เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์,พิมพ์ครั้งที่ 3,หน้า64-66.

7.5 การบริโภคตามแนวพุทธศาสตร์

การบริโภคนั้นเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิต แต่บางอย่างก็บริโภคเพื่อความโก้เก๋ฟุ่มเฟือย การบริโภคอย่างไรจึงจะถูกต้องเหมาะสม วัตถุประสงค์การบริโภคเพื่อความจำเป็นในการดำรงชีวิต เพื่ออำนวยความสะดวก และเพื่อบำบัดความอยากหรือตัณหาพอสรุปได้ดังนี้⁵

1. วัตถุประสงค์ของการบริโภค เป็นการตอบสนองความต้องการของตนเองซึ่งมี 3 ระดับดังนี้

- 1) เพื่อบำบัดความจำเป็นแห่งการดำรงชีวิตเช่น ปัจจัย 4
- 2) เพื่อบำบัดความต้องการที่อำนวยความสะดวก
- 3) เพื่อบำบัดความอยากหรือตัณหา สร้างความโก้เก๋ เป็นหนึ่งในสังคม อยากมีชื่อเสียง

เกียรติยศยกย่องจากสังคม เป็นความต้องการที่ฟุ่มเฟือย หูหระเป็นการตอบสนองความต้องการทางใจ เช่น รถยนต์ เบนซ์ นาฬิกา ไรต์เกิร์ช น้ำหอมยี่ห้อดังๆ

2. ประเภทการบริโภค

1) ประเภทการบริโภคตามวัตถุประสงค์และบริการ คือ เพื่อเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต ได้แก่ ปัจจัย 4 เพื่อเป็นปัจจัยในการผลิตและบริการ ได้แก่ วัตถุดิบ ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี และเพื่อเป็นปัจจัยผ่อนคลายอารมณ์จิตใจและความหวัง ได้แก่ ท่องเที่ยวพักผ่อน

2) ประเภทการบริโภคตามมวลสโลว์ คือ ความต้องการพื้นฐาน ได้แก่ ปัจจัย 4 ความต้องการความปลอดภัยและมั่นคง ได้แก่ การซื้อบริการหน่วยรักษาความปลอดภัย ความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ได้แก่ การ เป็นสมาชิกชมรมต่างๆ ในสังคม ความต้องการความสำเร็จในงาน ได้แก่ มีการลงทุนในการซื้ออุปกรณ์เพื่อให้งานสำเร็จ ความต้องการเป็นที่ยอมรับจากสังคม เช่น อยากเป็น นายกรัฐมนตรี อาจต้องลงทุนหาเสียงเพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่ง

3) ประเภทการบริโภคตามรูปและนาม รูปธรรมเช่น รถยนต์ บ้าน อาหาร นามธรรมเช่น การซื้อยศและการซื้อเสียงเพื่อนำไปสู่การชนะคะแนนคู่แข่งในทางการเมืองหรือให้ชนะเสียงโหวต

3. ประสาทสินค้าที่บริโภค สินค้าปกติทั่วไปที่ใช้ในชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่ เช่น ผงซักฟอก สบู่ สินค้าพิเศษเป็นสินค้าที่มีลักษณะจำเพาะ หาซื้อได้ยากในท้องตลาดอาจต้องมีร้านเฉพาะ หรือต้องสั่งทำพิเศษ

4. ผลกระทบจากการบริโภคผลกระทบ (Effects) จากการบริโภคมีดังนี้

- 1) เกิดของเสียจากการบริโภคเกินความจำเป็นเป็นการทำลายสิ่งแวดล้อม

⁵ สมหวัง วิทัญญูณนท์, "การบริโภคในเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ",

- 2) มีการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาจับผู้ละเมิดสิทธิบัตร
- 3) การคุ้มครองผู้บริโภคคนไทยบริโภคใช้สารพิษเกินความจำเป็น
- 4) สุขภาพที่อาจเสียไปจากการบริโภคสารพิษที่ปนเปื้อนในอาหาร
- 5) ทำให้เสียทรัพย์สิน เสียบุคลากรค่า
- 6) ทำให้เกิดสัพพัญญูมีการโงมตามสื่อต่างๆ

ดังนั้น ทุกคนจำเป็นต้องมีการควบคุมทางจิตใจวางแผนการบริโภค โดยการควบคุมจิตใจให้การบริโภค อยู่ในความต้องการ มีความพอดีต่อคุณภาพชีวิต พอดีกับทรัพยากรที่มีอยู่ให้บริโภคอย่างมีอรรถประโยชน์กับการบริโภคส่งผลให้มนุษย์บริหารการใช้ทรัพย์สินให้เกิดเป็นอรรถประโยชน์ (Utility) ซึ่งจะทำให้มนุษย์มีทรัพยากร บริโภคอย่างพอเพียง และมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยหลักใหญ่แล้วพระพุทธศาสนา จะกล่าวถึงแนวทางการ บริโภคเพื่อการดำรงชีวิตแบบยั่งยืนดังนี้⁶

1. ควบคุมความพฤติกรรมการบริโภค คือ สีล เป็นการควบคุมการบริโภคในภายนอก ให้รู้จักกิน รู้จัก เก็บรู้จักใช้ ไม่ใช่เงินอย่างมือเติบกินตัวกินรายได้ที่มีอยู่

2. ควบคุมอารมณ์ความรู้สึก ในการบริโภค คือ สมถิ เป็นความรู้จักควบคุมภายใน ให้คิดในสิ่งที่ถูกต้อง และเหมาะสม ไม่ให้อารมณ์มันเกิดไปตามที่ต้องการ การบริโภคด้วยความพอเพียงเกิดอรรถประโยชน์จากการ บริโภคมีการวางแผนเก็บออมทรัพย์เพื่อประโยชน์ในอนาคต

3. ภูมิปัญญาที่รู้จักจริงในการบริโภค คือ ปัญญา มีความรู้ความเข้าใจในทางเศรษฐกิจ เพราะภูมิปัญญาจะเป็นพื้นฐานของการควบคุมการบริโภคและความรู้สึกในการควบคุมภายใน เพราะเมื่อมีภูมิปัญญาที่จะทำในสิ่งที่ ถูกต้องคือรู้ว่าเราควรบริโภคอะไรบ้างที่ทำให้เกิดประโยชน์เกิดคุณภาพชีวิตและสิ่งที่มีมาสนองการบริโภคนั้นหา มาโดยต้องไม่ทำให้สังคมและสิ่งแวดล้อมเดือดร้อน

เมื่อเข้ามาหลักทั้ง 3 โดยพร้อมกันและแยกออกจากกันไม่ได้แล้ว ภูมิปัญญาจะทำให้รู้จักการบริโภค ด้วยความพอดีมีเหตุผลตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ซึ่งมาจากภูมิปัญญาในหลักทางสาย กลางของพระพุทธศาสนานั้นหมายถึงการบริโภคส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีแก่มนุษย์นั่นเอง

5. หลักธรรมบริหารการบริโภคเชิงพุทธ

การบริโภคเชิงพุทธศาสนานั้นต้องทราบความต้องการของตนเอง รู้จักว่าการบริโภคทำไปเพื่อ วัตถุประสงค์อะไร ใช้ปัญญาวิเคราะห์พิจารณา แล้วให้บริโภคแต่เพียงความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต ถ้าจะบริโภค

⁶ กวีพันธ์ ยวงษ์นาคิต, "พุทธศาสตร์กับศรัทธาศาสตร์";

สิ่งกินความจำเป็นที่อำนวยความสะดวกให้คุณว่ากำลังทรัพย์ของคุณเพียงพอหรือไม่ และควรมีการนำหลักการมาในการบริโภคโดยใช้ด้วยซึ่งหลักกรรมดังกล่าวพอสรุปได้ดังนี้⁷

1) **รู้จักยกยอก** ต้องรู้ว่าเราซื้อหาด้วยความอยากหรือัดฉหาหรือไม่ ความอยากนั้นเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตหรือไม่ ถ้าจำเป็น ก็บริโภคแต่พอเหตุแห่งจำเป็น หากความอยากนั้นเป็นสิ่งกินจำเป็น แต่เป็นการพักผ่อนให้รางวัลกับตัวเองนาน ๆ ครั้ง และไม่กินกำลังทรัพย์ กำลังความสามารถน ก็ให้บริโภคแต่พอควร หากความอยากนั้นเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยต้องกู้ยืมเงินมาซื้อ ทำให้เกิดปัญหาทำให้พยายมและการบริโภคนั้น

2) **รู้จักประโยชน์** ควรที่จะวิเคราะห์คุณค่าว่าเราจะบริโภคสิ่งนั้นไปทำไม มีมูลเหตุจูงใจอะไร มีวัตถุประสงค์ของการบริโภคอย่างไรเช่นเพื่อความโก้เก๋ หรือเพื่อรักษาสุขภาพ เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต

3) **รู้จักหา** การหาทรัพย์หรือปัจจัยบริโภคนั้น ต้องรู้ว่าสิ่งไหนจำเป็น สิ่งไหนไม่จำเป็น สิ่งไหนรอได้ สิ่งไหนต้องรีบควนแล้วจะไปหาที่ไหน ทำอย่างไรจึงจะได้มาก การได้มาต้องสุจริตผู้ให้มาต้องยินยอมยินดีให้ สิ่งไหนไม่ไต่ไม่ต้องหามาทั้งนี้ การหาต้องไม่ใช้วิธีหลอกลวงหรือทำให้หลงผิดหลงเชื่อ

4) **รู้จักกิน** ต้องรู้ว่ากินไปทำไม ร่างกายต้องการอาหารที่มีธาตุอาหารไปใช้ในการดำรงชีวิต ไม่ใช่กินเพื่อความอร่อยเพื่อความโก้เก๋ ต้องกินอย่างพอเพียง ไม่มากกินไป เสียดุลสิ่งที่จะกินว่าเป็นอาหารที่ปลอดภัย เป็นอาหารที่ไม่ทำให้สุขภาพเสื่อมโทรม ถ้าการกินอาหารเสริมก็ควรระวังจะถูกหลอกลอกจากการโฆษณาอมมมา

5) **รู้จักใช้** ของที่หามาได้ ก็ต้องรู้จักใช้ ต้องใช้ให้ตรงกับหน้าที่ หากใช้ผิดประเภทนอกจากจะทำให้ของเสียแล้วยังอาจเกิดอันตรายต่อผู้ใช้ ดังนั้นก่อนใช้งานควรที่จะศึกษาวิธีการใช้งาน และความปลอดภัย ในขณะที่ใช้งานด้วยเช่นซื้อรถยนต์คันหนึ่งต้องรู้จักใช้และบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้เสมอ

6) **รู้จักเก็บ** ของที่หามาได้ หากเก็บรักษาไม่ดี ก็อาจเสื่อมสภาพตามกาลเวลา เช่น ต้องรู้จักวิธีการถนอมอาหารและถนอมเครื่องมือเครื่องใช้ไว้นานๆ

7) **รู้จักให้** ต้องให้ด้วยความพอดี ไม่ควรให้มากจนกินตัว เช่น ของที่มีเหลือใช้ก็แบ่งให้ผู้อื่นหรือคนอื่นไปใช้ การให้คำปรึกษาที่เนะเนวมวลที่ถูกต้อง การให้ต้องประกอบด้วย ของที่ให้มีความบริสุทธิ์ ผู้ให้มิจิตบริสุทธิ์ ผู้รับเป็นผู้บริสุทธิ์ การให้ที่หวังผลตอบแทนถือว่าเป็นการลงทุน ไม่ใช่เป็นการให้

8) **รู้จักทิ้ง** ของที่ไม่ใช้แล้วก็ควรทิ้งไป ต้องดูว่าสิ่งนั้นเป็นอะไรสามารถนำไปขายไปตามธรรมชาติได้หรือไม่ ถ้าสิ่งนั้นเป็นพิษต้องทิ้งในที่ที่เหมาะสมเพื่อไม่ให้เป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ต้องคัดแยกขยะ

⁷ สมหวัง วิทชนปัญญานนท์, “การบริโภคในเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ”;

ดังนั้น คุณภาพชีวิตของมนุษย์เกิดจากการตอบสนองความต้องการ ให้มีกินและมีใช้ตามหลักทางสายกลาง ถ้าบริโภครายด้วยความต้องการมากเกินไป กินใช้มากเกินไป เกินคุณภาพทางสายกลาง จนเลยขอบเขตของคุณภาพชีวิตจะส่งผลถึงคุณภาพชีวิตที่มีอยู่ ดังนั้น เพื่อการมีกินมีใช้ต่อไปในอนาคต เมื่อเข้าถึงหลักภูมิปัญญาทางเศรษฐศาสตร์แล้ว ส่งผลต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนคุณภาพชีวิตที่ดีเกิดขึ้นด้วย

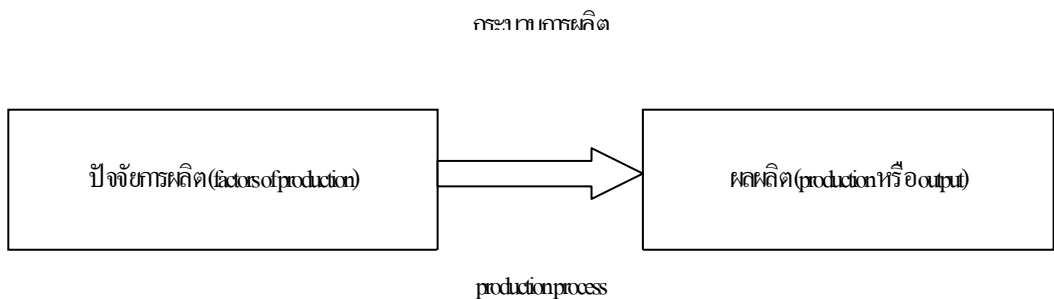
7.6 การผลิตตามแนวพุทธศาสตร์

ในเศรษฐศาสตร์ทั่วไป กล่าวว่า การผลิต หมายถึง การนำปัจจัยการผลิตที่มีอยู่อย่างจำกัดมาผ่านกระบวนการผลิตซึ่งต้องอาศัยการผลิตการบริหารการตัดสินใจเลือกวิธีการผลิตที่เหมาะสมเพื่อให้ต้นทุนการผลิตต่ำสุด ได้ผลผลิตหรือสินค้าตรงตามความต้องการของผู้บริโภคโดยทำให้ผู้บริโภคพอใจสูงสุด⁸

ส่วนทฤษฎีการผลิตจากมุมมองของพุทธศาสตร์ มีประเด็นที่สรุปได้ดังนี้⁹

1. การอธิบายความสัมพันธ์ของการผลิต ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยนำเข้า (input) กระบวนการผลิต (production process) และผลผลิตที่ได้ออกมา (output) ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ในวิชาเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไป ทฤษฎีการผลิต (Production Theory) จะแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยการผลิต (factors of production) กับผลผลิตที่เกิดขึ้น (product) หรือผลผลิตที่ออกมาจากกระบวนการผลิต (output)

แผนภาพที่ 12 แสดงกระบวนการผลิต

⁸ อ่างแก้ว สมศักดิ์ สันติโรจนกุล, *เศรษฐศาสตร์จุลภาค 1*, หน้า 15.

⁹ อภิชาติ พันธเสน, *เศรษฐศาสตร์ฉบับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาโท* (กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์ดอกหญ้า วิชาการ จำกัด, 2549), หน้า 139-57.

ทฤษฎีการผลิตแสดงลักษณะความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ คือ

$$Q=f(K,L)$$

โดยที่ Q=ผลผลิต

K=ทุน

L=แรงงาน

f=ความสัมพันธ์หรือฟังก์ชันในการผลิต

จากสมการมีเฉพาะ K และ L เท่านั้น ซึ่งเน้นกระบวนการผลิตภาคอุตสาหกรรมหรือภาคบริการเป็นหลัก เพราะไม่มีที่ดินเป็นปัจจัยร่วมในการผลิตซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่จำเป็นของภาคการเกษตร ถ้าหากเป็นภาพรวมของระบบเศรษฐกิจทั้งหมดก็จะเป็นเศรษฐกิจของประเทศอุตสาหกรรม และบริการเป็นหลัก ดังนั้น จึงไม่ควรนำสมการนี้ใช้กับการผลิตในลักษณะทั่วไปโดยเฉพะอย่างยิ่งในประเทศที่เน้นการผลิตทางการเกษตรเป็นหลัก

ถ้าหากเป็นการผลิตที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตการเกษตร ปัจจัยการผลิตก็มักจะประกอบด้วย ที่ดิน แรงงาน และทุน แต่ถ้าหากเป็นการผลิตที่เกี่ยวข้องกับหัตถอุตสาหกรรมหรือบริการ ที่ดินก็จะมีผลน้อยลง เพราะจะทำหน้าที่เป็นเพียงที่ตั้งของโรงงานหรือสถานที่ให้บริการ ปัจจัยที่สำคัญจึงมีเพียงแรงงานและทุน บางทีอาจจะรวมอาคารจัดการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยการผลิตด้วย

2. เน้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตหลักหรือวิถีการผลิต(mode of production)ทำให้ระบบเศรษฐกิจที่เป็นผลจากวิธีการผลิตดังกล่าวเป็นระบบที่เรียกว่า“ปัญญานิยม”แทน“ทุนนิยม”

การผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในทางเศรษฐศาสตร์ คือ กระบวนการผลิตที่มีการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญของแต่ละกลุ่มการผลิตแล้วเอาชิ้นส่วนทั้งหมดมาประกอบเข้าด้วยกันภายใต้เงื่อนไขการใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด โดยอาศัยปัจจัยในการผลิตคือที่ดิน แรงงาน ทุนและการประกอบการแต่การดำเนินในลักษณะดังกล่าวอาจจะมีผลทำให้มนุษย์เป็นเสมือนชิ้นส่วนหนึ่งของเครื่องจักร การที่มนุษย์ถูกทำให้เป็นเสมือนชิ้นส่วนหนึ่งของเครื่องจักร ผลก็คือ เป็นการลดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ลง เป็นการเบียดเบียนกันที่ทำให้เกิดความ “ทุกข์” ถ้าจะพิจารณาจากจุดยืนแบบพุทธก็จะเป็นการผลิตที่ไม่มีประสิทธิภาพสูงสุด เพราะกระบวนการผลิตดังกล่าว ในที่สุดได้สร้าง ความทุกข์ยากระหว่างการผลิต

ปัจจัยการผลิตหรือเราอาจเรียกว่า “ทรัพยากร” ซึ่งได้แก่ มนุษย์ หรืออาจจะเรียกว่าทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งมีส่วนที่เป็นพลังสมอง และพลังกล้ามเนื้อ ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นแบ่งเป็น ทุน และเทคโนโลยี ส่วนทรัพยากรธรรมชาติ อาจแยกออกเป็นพลังงานและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ

พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นความแตกต่างจากวิชาเศรษฐศาสตร์ทั่วไปอย่างชัดเจนในเรื่องทรัพยากรมนุษย์ ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์ให้ความสำคัญทั้งพลังกล้ามเนื้อและพลังสมองและจิตหรือสติปัญญา ถือว่าเป็นทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งจะต้องใช้ร่วมกันในกระบวนการผลิต เพียงแต่มีสัดส่วนที่แตกต่างกันในการผลิตแต่ละ

ประเภท แต่วิชาเศรษฐศาสตร์ทั่วไปจะเน้นทรัพยากรมนุษย์ในฐานะพลังแรงงาน (labour) ซึ่งอาจจะรวมทั้งพลังสมองด้วย ดังนั้น การที่ไม่จําแนกให้ชัดเจนทำให้ละเลยจุดเน้นที่สำคัญของความเป็นมนุษย์ นั่นคือ พลังสมองที่มีความสำคัญมากกว่าแรงงาน ในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิต และในที่สุดกลับไปให้ความสำคัญแก่ทุนในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตหลัก (mode of production) อันเป็นที่มาของระบบทุนนิยม และให้ความสำคัญแก่พลังสมองและจิตหรือสติปัญญาของมนุษย์น้อยเกินไป ในขณะที่จิตหรือสติปัญญาของมนุษย์ถือได้ว่าเป็นปัจจัยการผลิตหลักในพุทธเศรษฐศาสตร์ ดังตัวอย่างที่ยกมาอธิบายต่อไปนี้

ตัวอย่าง ถ้าต้องการเพิ่มผลผลิต ควรจะอย่างไร ?

ถ้าใช้ความฉลาด จากมุมมองของระบบทุนนิยม ก็จะต้องสะสมทุนให้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังนั้น สิ่งที่จะควรจะทำคือ

1. ออกมาตรการการวัดผลการดำเนินงานที่เข้มงวด เพื่อให้พนักงานทำงานทุกนาที และถ้าไม่ได้ผลตามมาตรฐานที่วางไว้ จะต้องถูกลงโทษขั้นเด็ดขาดโดยไม่สนใจสาเหตุแวดล้อมอื่นๆ

2. เปลี่ยนเครื่องจักรที่มีประสิทธิภาพสูงที่จะทำให้ต้นทุนต่อหน่วยต่ำกว่าการใช้แรงงานและปลดคนงานออก

3. ในขณะที่มีคนว่างงานให้เลิกยกมากมาย จะต้องหาทางปลดคนงานที่มีเงินเดือนสูง เพราะทำงานมานานและเลิกจ้างแรงงานใหม่ที่ถูกกว่า เพื่อลดต้นทุนให้ต่ำสุด

4. ประหยัดค่าใช้จ่ายในการบำบัดน้ำเสียและกรองฝุ่นละออง มิเช่นนั้นจะเป็นการเพิ่มต้นทุน โดยอาจจะไม่เพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์

5. กดราคาวัตถุดิบให้ต่ำที่สุด จะได้มีต้นทุนต่ำที่สุด

ถ้าใช้ปัญญา จากจุดยืนแบบพุทธ คือการทำให้ชีวิตมีความสุขมากที่สุด โดยมีการเมตตาเมตตาตัวเองและเมตตาผู้อื่นให้น้อยที่สุด ปัญญาจะต้องตั้งคำถามว่าความจำเป็นในการสะสมทุนมีมากน้อยเพียงใด หากมีความจำเป็น ปริมาณเท่าใดจึงจะพอเพียงต่อการอยู่รอด และการสะสมทุนนั้นควรได้มาด้วยวิธีการใด หรือสรุปว่า จะต้องพิจารณาว่าข้อ 1-5 ข้างต้นนั้นทั้งหมดว่าการกระทำในลักษณะดังกล่าว เป็นการเมตตาเมตตาตนเองและผู้อื่นให้เกิดความเดือดร้อนหรือไม่

3. เน้นจุดยืนแบบพุทธที่มีเป้าหมายสูงสุด คือ สร้างความสุขให้มากที่สุดโดยการเมตตาเมตตาตนเองและผู้อื่นให้น้อยที่สุด

ประสิทธิภาพการผลิต คือ ทำอย่างไรจึงจะใช้ทรัพยากรน้อยที่สุดให้สามารถใช้ประโยชน์อย่างมีคุณค่ามากที่สุด เกิดผลผลิตมากที่สุด ลงทุนที่น้อย มีของเสียตามมมน้อยที่สุด โดยกระบวนการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในทางเศรษฐศาสตร์ คือ มีการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญของแต่ละกลุ่มการผลิต ซึ่งอาศัยปัจจัยในการผลิต แต่การดำเนินในลักษณะดังกล่าวอาจจะมีผลทำให้มนุษย์เป็นเสมือนพลังงานซึ่งเป็นชิ้นส่วนหนึ่งของ

เครื่องจักร การที่จะให้การผลิตมีประสิทธิภาพได้นั้นมนุษย์ต้องทำงานหนักยิ่งขึ้น เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มากและใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด พร้อมกันนี้ในกระบวนการผลิต ผลผลิตที่ได้ออกมา (output) ไม่ได้มีแต่เพียงผลผลิตเท่านั้น เน้นอันดับของเสียซึ่งหมายถึงสิ่งที่มนุษย์ไม่ต้องการหรืออาจจะเป็นโทษต่อมนุษย์ หรือมีเจ้านั้นก็อาจเป็นอันตรายต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งจะย้อนกลับมาเป็นอันตรายต่อมนุษย์ในภายหลัง ทั้งนี้ลักษณะปกติของกระบวนการผลิตโดยทั่วไปในแต่ละขั้นของการผลิตอาจจะมีของเสียเพียงเล็กน้อยซึ่งอาจจะถือว่าไม่สำคัญเท่าใดนัก แต่ถ้าหากมีกฎเกณฑ์ว่าแต่ละกระบวนการผลิตจะต้องจัดของเสียไม่ให้เหลือเลย หรือในกระบวนการผลิตทั้งระบบของเสียจะต้องถูกดูดซับกลับเข้าไปในสภาพแวดล้อมของกระบวนการผลิต เพื่อใช้เป็นปัจจัยหล่อเลี้ยงระบบการผลิต หากของเสียถูกดูดซับกลับไม่หมดและสั่งสมไว้ในกระบวนมากขึ้น ย่อมมีผลกระทบต่อความยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนของระบบการผลิตทั้งหมด ดังนั้นการผลิตแบบพุทธศาสตร์ที่แท้จริงจะต้องไม่มีผลเสียเกิดขึ้นในกระบวนการผลิต ทั้งนี้เพราะจุดยืนแบบพุทธจะอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ทำอย่างไรถึงจะให้มนุษย์มีความสุขอย่างแท้จริงมากที่สุด โดยมีขนิมิตตนเองและผู้อื่นรวมทั้งสิ่งมีชีวิตและสภาพแวดล้อมอื่นๆ ให้น้อยที่สุด

ดังนั้นผู้ผลิตหรือผู้ประกอบการที่ดีนั้นควรมุ่งให้มีการผลิตที่ถูกต้องสร้างความสุขและไม่เบียดเบียน โดยทั้งนี้ต้องมีคุณธรรมและปฏิบัติตามหลักของมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาจาทา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้¹⁰

สัมมาจาทา คือ หลักมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างผู้ประกอบการกับผู้ใช้งานจะต้องไม่หลอกลวงกล่าวเท็จต่อกัน ไม่หยบคบบกักร้าว สร้างความสามัคคีและจริงใจต่อกัน

สัมมากัมมันตะ คือ การงานดี ได้แก่ ความชอบธรรม ความถูกต้องในการทำงาน เช่น การผลิตต้องมองไปในสิ่งที่ดีที่ไม่หวังในประโยชน์จนเกินไป ไม่เอนไปเพื่อการมูร้ำยกัน ไม่เอนไปเพื่อการฮาร์ดฮาปรีชกัน ในสังคมและไม่เอนไปเพื่อการกดขี่ข่มเหงทางเพศ เป็นต้น

สัมมาอาชีวะ คือ อาชีพที่ชอบ โดยการประกอบอาชีพที่ถูกกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม เช่น ไม่ผลิตหรือขายของผิดกฎหมาย

ดังนั้น การผลิตจากมุมมองของพุทธศาสตร์ คือ ความสัมพันธ์ของการผลิต ได้แก่ ปัจจัยนำเข้า กระบวนการผลิต และผลผลิตที่ได้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ อาศัยปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตหลัก โดยมี เป้าหมายสูงสุด คือ สร้างความสุขให้มากที่สุดโดยการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้น้อยที่สุด

¹⁰ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมิกจำกัด, 2541), หน้า 50.

7.7 รูปท่ายบท

เศรษฐศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนาคือเศรษฐศาสตร์สายกลาง มุ่งที่ความพอดีหรือความสมดุล หมายความว่า การบริโภคจะทำให้เกิดความพอดีได้อย่างไร การที่ถือว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ใช่เป็นกิจกรรมที่จับสั่นในตัว แต่เป็นกิจกรรมที่เป็นฐานของการที่จะได้พัฒนาศักยภาพอื่นๆ ขึ้นไป สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท เพื่อตอบสนองความต้องการ โดยที่ความต้องการตามแนวพุทธศาสตร์ ประกอบด้วย ความต้องการที่ไม่จำกัด เรียกว่า ตัณหา และความต้องการคุณภาพชีวิต เรียกว่า จันทรเป็นความต้องการที่มีขอบเขตจำกัดสามารถวัดได้ ซึ่งแนวพุทธศาสตร์ถือว่าปัจจัย 4 เป็นปัจจัยพื้นฐานและเป็นปัจจัยเบื้องต้นในการดำรงชีวิต

การบริโภคตามแนวพุทธศาสตร์ การบริโภคนั้นมีทั้งเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิต การบริโภคอย่างไรจึงจะถูกต้องเหมาะสม ทำให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีของมนุษย์ ต้องมีการควบคุมทางจิตใจ วางแผนการบริโภค โดยการควบคุมการบริโภคให้มีความพอดีต่อคุณภาพชีวิตต่อทรัพย์สินที่มีอยู่และควรนำหลักธรรมในการบริโภค คือ รู้จักอยาก รู้จักประโยชน์ รู้จักหา รู้จักกิน รู้จักใช้ รู้จักเก็บ รู้จักให้ รู้จักทิ้ง ส่วนการผลิตมุมมองของพุทธศาสตร์ คือ ผลผลิตที่ได้ออกมา ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ อาศัยปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตหลัก สร้างความสุขให้มากที่สุดโดยการมียึดมั่นตนเองและผู้อื่นให้น้อยที่สุดผู้ผลิตต้องมีธรรมะในการผลิตคือ สัมมาวาจา สัมมากรรม สัมมาหัตถะ สัมมาอาชีวะ

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายถึงหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์
2. จงอธิบายถึงความต้องการในทางเศรษฐศาสตร์กับทางพระพุทธศาสนามีส่วน ที่เหมือนและต่างกันอย่างไร
3. จงอธิบายถึงการบริโภคที่พอเพียงหรือรายได้ตั้งแต่การแสวงหาการใช้ การเก็บออมว่ามีลักษณะอย่างไร
4. จงอธิบายถึงการใช้นโยบายเศรษฐกิจพอเพียงในการดำรงชีพเมื่อใช้แล้วจะเกิดผลอย่างไร
5. จงอธิบายถึงลักษณะการบริโภคตามแนวพุทธศาสตร์
6. จงสรุปถึงหลักธรรมบริหารการบริโภคเชิงพุทธศาสตร์
7. จงอธิบายถึงลักษณะการผลิตตามแนวพุทธศาสตร์
8. ผู้ผลิตหรือผู้ประกอบการที่ดี ควรมีแนวปฏิบัติ โดยอาศัยหลักธรรมอย่างไร